

Педагогічний ретродосвід

УДК 378

Народна педагогіка східних слов'ян про вікові періоди життя дитини

Ольга РАДУЛ,

доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки дошкільної та початкової освіти

Уявлення про вікові категорії та вікові періоди формувалися протягом багатьох тисячоліть, зокрема й у східних слов'ян та їх пращурів. Навіть термін «пестунство», що у слов'ян означало «виховання», зародився у загальнослов'янський період, а його походження пов'язано із землеробством. Східнослов'янське суспільство фактично до початку ХХ століття було аграрним. Аграрні суспільства є традиційними, тобто такими, в яких поведінка людей, їхні стосунки, все життя регламентується традицією, що приймається на віру. Такі суспільства орієнтовані на повторення незмінних, успадкованих з прадавніх часів зразків.

З'ясувати народні уявлення східних слов'ян про вікові періоди життя дитини можливо на підставі історико-педагогічних праць Є. Сявавко [18], С. Бабишина [2], О. Радул [13], етнографічних досліджень ХІХ–ХХ ст., словників давньоруської мови І. Срезневського (ХІХ ст.) [16] й авторського колективу Інституту російської мови АН СРСР за редакцією Р. Аванесова [15] та інших мовознавчих праць, збірок народного фольклору.

Дослідники давніх періодів історії вітчизняного виховання Є. Сявавко та С. Бабишин наголошували, що на час остаточного розселення слов'ян (V–VII ст.) та їх поділ на три групи (східну, західну і південну) вони мали чіткі уявлення про певні вікові категорії та визначали періоди у житті дитини. Зокрема, С. Бабишин зауважує: «Уже на той час [у родовому суспільстві] народною педагогікою було чітко визначено послідовні етапи раннього виховання дітей. Перший з них називався періодом баяння – від народження до 1,5–2 років. Основними засобами цього періоду виховання були спілкування матері з дитиною і колискова пісня. З ростом і розвитком дитини виникала потреба у складніших формах виховання. Для цього була створена поезія пестування. І наступний етап у вихованні наші предки називали пестуванням. ... Період пестування завершувався обрядом постригів хлопчиків і заплітанням дівчаток. Хлопчики переходили з-під опіки пестунів – дідусів і бабусь – в оточення чоловіків. Актом постригу і заплітанням коси розпочинався другий етап у житті дітей – набуття трудових навичок та оволодіння нормами моральної поведінки» [2, с. 4–5].

Отже, насамперед, виділяють етапи баяння і пестування. «Баяння» походить від давньоруського

«баяти», тобто розповідати, «баюн» – говорун, казкарь [15, т. 1, с. 107]. Водночас у народному побуті дитячу колиску називали «байкою» – від дієслова байкати (баякати, колихати) [13, с. 182], що підтверджується також повтором слів «баю, баю» у колискових піснях українців, білорусів і росіян. За словниками давньоруської мови, слов'яни використовували такі слова, як «младенец», «младец» у розумінні немовля, дитя [15, т. 4, с. 549, 551; 16, т. II, ст. 156].

Давнє походження, як уже було зазначено, мають і слова «пестун», «пестунство». Слово «пестун» знаходимо в одному з найдавніших пам'яток давньоруської писемності – «Остромировому євангелії» (1056–1057). Вживання цього слова у давньоруській, болгарській, словацькій, словенській, польській, чеській мовах (тобто у східних, південних і західних слов'ян) засвідчує про його побутування ще в загальнослов'янський період, де воно було рівнозначне пізнішому терміну «вихователь» [1, с. 68–69].

Походження понять «пестун», «пестунство», «пестушка» ще у ХІХ ст. аналізує дитячий лікар, педагог, дослідник народного виховання Є. Покровський. У праці «Физическое воспитание детей у разных народов, преимущественно России» (1884) він зауважує, що пестушка, ймовірно, одержала назву від слова «пест», яким товчуть що-небудь у ступі, піднімаючи його догори і знову опускаючи в ступу. Поділяє цей погляд і Є. Сявавко [18, с. 13, 38]. Обґрунтовуючи цю думку, додамо, що виникнення понять «пестун», «пестунство» пов'язано із розвитком землеробства у слов'ян. Жінки, які мали немовлят, не могли разом з іншими дорослими брати участь у сільськогосподарських роботах, однак виконували

посильну роботу по дому – готували їжу із зерен злаків, застосовуючи для їх подрібнення побутові знаряддя праці – ступку і пест. Жінки були і першими виховательками дітей, саме їх і почали називати пестунками. За часів первісності ступою слугував видовбаний камінь. Згодом ступу замінили ручні кам'яні жорна, майже в кожному домі ще й до сьогодні є такі (звичайно, дещо модифіковані) кухонні знаряддя.

Поняття «пестун», «пестунство» вживали протягом тривалого часу, що засвідчує «Лексикон Словеноросский и имен толкование» Памви Беринди, виданий у 1627 р. Слово «пестун» у ньому пояснюють як «педагог, детоводитель», «пестунство» – як «педагогія». Відоме й давнє прислів'я, яке побутувало ще на початку XVIII ст.: «Пестунов много, а дитя без глаза» [13, с. 182]. Є. Сявавко наводить приклад використання слова «пестунка» в українській народній поезії у значенні «нянька»: «Пестуночко вірна моя, подай децько сюди моє» [18, с. 13].

Отже, період баяння завершувався у дворічному віці, а точної межі етапу пестування С. Бабишин не вказує. Можна припустити, зважаючи на етнографічні матеріали, що це був п'ятирічний вік. У всіх народів світу, зауважує І. Кон, зазвичай, дітей, починаючи з п'яти років, активно долучали до суспільної праці, їх допомога дорослим ставала регулярною, змінювався певною мірою їхній статус [7].

Дослідник С. Бабишин не дає назви іншим етапам у житті дитини давніх слов'ян, наголошуючи, що період пестування завершувався певними обрядами і діти починали оволодівати трудовими вміннями та моральними нормами. Пропонуємо виокремити такі два етапи: від п'яти до семи років і від семи до 12–14. У словниках давньоруської мови є такі поняття: «дитя», «детка», «детство», «детище», «отрок», «отроча», «отроковница», «отрочище».

Як зауважує І. Кон, майже всі народи надають особливого значення віку дитини від п'яти до семи років, оскільки у цей час батьки зазвичай передають, а діти приймають на себе відповідальність за молодших дітей, догляд за тваринами і виконання інших домашніх обов'язків [7]. Діти стають відповідальними також за свою соціальну поведінку, і їх суворо карають за порушення її норм. Вважають, що дитина вже стає розумнішою і набуває більш-менш стійкого характеру, який дає змогу приймати нові соціальні ролі. Дитина приєднується до груп ровесників, бере участь у рольових іграх, причому відбувається сегрегація таких груп за статтю. Від дітей очікують також виявлення сором'язливості і наголошується на необхідності статевої диференціації у спілкуванні. Тобто, п'яти–семирічну дитину всюди характеризують інакше, ніж молодшу; вона стає більш чи менш інтегральною частиною соціальної структури [там само, с. 96–97].

Етнографічні дослідження східнослов'янських народів також засвідчують, що дітей рано залучали до праці, про що йдеться, зокрема, у давньому прислів'ї: «Сынок-сосунок – не век сосун: через год

– стригун, через два – бегун, через три – игрун, а затем – и в хомут» [13, с. 254]. Основним соціальним показником залучення дітей до праці є дитячі терміни господарського походження. Найранішою і найпоширенішою дитячою професією общинного (не сімейного) значення було пастуша – підпасок (переважно хлопчик).

У землеробських областях хлопчиків п'яти–семи років називали пахолками (паорками), бороново-локами, «навощиками», погоничами. Вони поки що допомагали орати, боронувати (у цих роботах, зазвичай, керували кіньми), сіяти, молотити, косити, ставили віхи (тички) між засіяними ділянками, вивозили гній на поля.

Дівочі трудові назви у п'яти–семирічній період – нянька, пестунка. І хлопчики, і дівчатка, зазвичай, із шести років пасли домашніх телят, овець, гусей, свиней. Якщо в сім'ї не було старших хлопчиків, дівчатка ставали бороноволоками і навощиками в землеробських роботах, у разі якщо не було старших сестер, то старші брати виконували роль няньки [8, с. 329; 3, с. 122–123], так було і в інших народів світу [7, с. 200]. Отже, період від п'яти до семи років можна назвати помічним, або початковим, в оволодінні трудових знань, умінь і навичок.

Наступний етап у житті дитини – від семи до 12–14 років – підлітковий, або отроцький. У східнослов'янській мові слово «отрок» означало хлопчика 7–14 років, який ще не отримав права голосу зрілого чоловіка. Важливість семирічного віку у житті дитини, яка вже почала готуватися до дорослого життя, засвідчує цикл усної народної творчості – давніх казок, героєм яких був «семилітка». Герой-семиліток вирушає на подвиги – чи з власної волі, чи під впливом якоїсь біди, яка насувається на Батьківщину, – і з нею не можуть дати ради старші, досвідчені воїни, наприклад, старші брати або батьки героя. Михайло Грушевський наводить приклад із билинно-казкової теми про київського оборонця Михайлика, який у багатьох варіантах є семилітком. Семилітній богатир був типом народної надії на майбутнє покоління, ідеалом народної сили, яка ніколи не старіє, вічно молодіє і оновлюється. Аналогічним є образ дівки-семилітки, яка рятує своїх близьких власним розумом, розгадуючи складні загадки або виконуючи тяжкі роботи [5, с. 340–341].

Взагалі число 7 у наших пращурів позначало найповнішу міру величини, що засвідчує багато прислів'їв: «Семеро одного не чекають», «Сім раз одміряй – один відріж» тощо. Звідси й образи мужнього, мудрого, сильного героя-семилітка і мудрої дівки-семилітки. Цим самим визначається і значущість семирічного віку у житті людини.

Давність та тривалість уявлень про особливе значення семилітнього віку засвідчують і перекази про семилітніх богатирів, які існували ще у другій половині XIX ст. За повідомленням українського філолога, етнографа XIX ст. Ф. Камінського, у Лубенському повіті в ярі над річкою Удаєм, дорогою із

Хелебців до Єньковців, були криниця і джерело. За переказами, коли чужинців виганяли з цих місць, вони забили джерело вовною. Джерело могло б відкритися знову з колишньою силою так, що все навкруги залило б водою за умови, якби семирічний хлопчик та на семирічному коні під'їхав би до цього місця і вдарив списом [6].

Отроцький період відзначався активним опануванням дітьми різними видами праці. Із семи років дівчаток поступово залучали до всіх жіночих видів селянського господарства: згрібати сіно, збирати колоски під час жнив, допомагати в'язати снопи, смикати і тіпати (терти) льон, коноплі. Насамперед, їх навчали таким домашнім роботам, як прядіння і ткацтво з грубої, переважно з пачосів льону, пряжі. У віці 7–12 років хлопчики суттєво допомагали землеробам, мисливцям, рибалкам. Наприкінці підліткового віку хлопчикам уже дозволяли самостійно боронувати, орати, молотити. Дівчаток також залучали до різних видів домашньої і селянської праці згідно з їх статтю [3, с. 122–123; 19, с. 9–10].

У лексиці східних слов'ян, починаючи з часів Київської Русі, існувало слово «паробок», що засвідчено билинами. Дослідниця давньоруського епосу Р. Липець зазначає, що початково слово «паробок» було віковим терміном, який зберігся в сучасній українській мові у розумінні «юнак» [10, с. 108]. Паробок у билинах, зазвичай, є не зовсім рівноправним товаришем-слугою богатиря, його зброєносцем. Водночас часто він є побратимом богатиря. Однак нерідко він здійснює і самостійні воїнські подвиги. Етнограф XIX ст. М. Чернишов, вивчаючи історію українського парубоцтва, на основі зіставлення історико-етнографічних матеріалів зробив висновок, що парубоцький вік охоплював юнаків, які досягли зрілості, але ще не були одруженими [20, с. 493]. Згідно зі словниками давньоруської мови юнака називали «молодець» [16, т. II, ст. 169], «детина» [15, т. III, с. 166], молоду дівчину – «малица» [там само, т. II, ст. 102].

Перехід від одного етапу життя до іншого супроводжувався певними обрядами, що особливо притаманно раннім стадіям розвитку цивілізації, в яких спостерігається перевага сакрального над світським. Французький етнограф і фольклорист А. ван Геннеп [4] обґрунтував ідею переходу, суть якої полягає у послідовній зміні етапів – переходів з одного стану в інший. Свою ідею автор доводив на підставі численного матеріалу з життя народів усього світу, показавши цим універсальність означеного явища. Яким би не був тип суспільства, наголошує Геннеп, життя конкретної людини зумовлене послідовними переходами від одного віку до іншого і від однієї діяльності до іншої. Там, де перехід від однієї діяльності до іншої є життєвою віхою, він супроводжується особливими діями, ритуалами. Людина змінюється, оскільки вона проходить кілька етапів і долає багато бар'єрів, що зумовлює схожість церемоній у народів світу, які супроводжують народження, дитинство, досягнення соціальної зрілості,

вступ у шлюб, вагітність, батьківство, залучення до релігійних товариств, поховання [там само, с. 8–9].

Водночас А. ван Геннеп зазначає, що не всі обряди є лише обрядами переходу. Адже крім їх основної спрямованості, що полягає в забезпеченні переходу з одного магічно-релігійного чи світського товариства в інше, кожна з цих церемоній має ще й власну мету. Церемонії з приводу народження дитини охоплюють обряди охоронні й обряди-передбачення, церемонії ініціації – спокутні та рятівні обряди. Всі ці обряди, що мають особливу і передбачену до певного часу мету, накладаються на обряди переходу або комбінуються з ними так тісно, що невідомо, чи є конкретний обряд, наприклад, охоронним, запобігальним, чи обрядом відокремлення [там само, с. 16].

До найдавніших обрядів східнослов'янських народів, що пов'язувалися з переходом дитини до нового етапу життя, належать обряди постригів (пострижини), посадження на коня, заплітання коси, зав'язування пояса, перше боронування у хлопчиків і прядіння у дівчаток тощо.

Найпоширенішими серед усіх слов'янських народів, що засвідчує їхнє давнє походження, є обряди постригів або пострижин. Суть обряду полягала у тому, що батько, кум, родич чи почесний гість на сімейному святі, яке супроводжувалося застіллям, зістригав у хлопчика трохи волосся. За етнографічними матеріалами XIX ст. (як і сьогодні), в обряді пострижин відчутно виявляється пріоритет чоловіка, зокрема, батька чи кума [13, с. 187], в усіх попередніх основними діючими особами були жінки.

Розуміння сутності обряду ускладнюється тим, що він міг відбуватися в різному віці. Чеський дослідник слов'янських старожитностей Л. Нідерле зауважує, що у давні часи у поляків він здійснювався на сьомому році, у чехів, за легендою, ще пізніше, у сербів – на третьому, п'ятому, сьомому році [12, с. 184].

Дослідники І. Сахаров та І. Срезневський зібрали всі повідомлення давньоруських літописів про постриги князівських дітей у східних слов'ян. Уперше це сталося 1191 року з Ярославом (у літописах – Георгієм, або Юрієм), сином великого князя Всеволода, онуком Володимира Мономаха, який народився 1189 року (тобто у два роки). Тоді ж його і на коня посадили. Обряд пострижин синів Костянтина Всеволодовича – Василя і Михайла, які народилися, відповідно, у 1209 та 1210 роках – відбувся 1213 року, тобто на четвертому і третьому роках життя. У три роки відбувся обряд постригу сина князя Михайла Дмитра [16, т. II, ст. 1266–1267, 14, с. 305]. М. Грушевський звертає увагу на літописні згадки про «радість» з цього приводу – великі всенародні бенкети з величальними піснями і піснями героїчної тематики [5, с. 247–248].

Через таку розбіжність у роках початкове значення постригів є не зовсім зрозумілим. Якби постриги здійснювали ще в пізніші роки життя дитини, то можна було б стверджувати, зауважує Л. Нідерле,

що цей обряд символізував перехід дитини до старшого віку. Однак у слов'ян, за найдавнішою інформацією, цей обряд відносять до дитячих років. Це, а також основна роль чоловіків у обряді уможливило припущення, що він символізував перехід дитини з-під опіки матері під опіку батька, тобто те, що хлопчик потенційно є зрілим мужчиною і подальше виховання дитини передбачало підготовку його до прерогативних занять чоловіків [12, с. 184]. Саме тому в Давній Русі княжого сина після постригів вперше садили на коня.

Хоча в язичницький час звичай постригів не зафіксований, однак до прийняття християнства він існував повсюди. Це підтверджує інформація, що стосується першого періоду християнства – X–XII ст., зокрема повідомлення руських літописів про постриги князівських дітей, а також засвідчений «Житієм св. Вацлава» постриг чеського князя Вацлава у X ст., а польські джерела XII ст. чітко визначали постриги звичаєм, що побутував у язичницькі часи [там само].

У подальші століття, шляхом поєднання із церковними обрядами, звичай пострижин дітей зберігся у багатьох слов'янських народів. Вірогідно, обряди давні і обряди, записані у XIX ст., різнилися між собою, однак певні елементи давнини збереглися, хоча, ймовірно, відбувалися переважно за звичкою, без вкладання особливого, давнього, сакрального змісту.

Дослідники-етнографи XIX – початку XX ст. І. Сахаров, М. Сумцов, П. Чубинський, І. Беньківський, П. Шейн, В. Ястребов, Д. Зеленін та ін. зазначали, що раніше одного року обряд постригів не відбувався, а у білорусів було прийнято стригти волосся трирічній дитині [13, с. 188].

Пострижини у XIX ст. могли відбуватися в день іменин або на Семенів день (1 вересня) [14, с. 305; 8, с. 331]. Вважали, що до цього часу не можна було зістригати волосся, бо воно буде погано рости (так думали в Катеринославській губернії) або голова буде боліти (Єлисаветградський повіт), або ж дитина буде не розвиненою, тупоумною, як говорили у Заславському повіті Волинської губернії [13, с. 188].

Перше постриження дитини відбувалося на кожусі, вивернутому вовною назовні. У цьому виявлялися архаїчні уявлення слов'ян про хутро (особливо ведмеже) як символ достатку.

Подальші дії з волоссям, що також мають давнє походження, були різними. Так, І. Сахаров зазначає, що волосся зашивали в ладанку і зберігали до самої смерті [14, с. 306]. В Україні, наприклад, у Звенигородському повіті зістрижене волосся пускали на воду, в Олександрівці заліплювали в тісто і запікали, давали дитині розломити і потім пускали на воду. Таким самим був обряд і в росіян Курської губернії. Волосся дівчинки могли класти під вербу, а хлопчика – ховали у комору. Волосся могли ховати в тину, щоб кучерявий був, або в коров'ячий кізяк, щоб чорнявий був. Ці звичаї підпорядковувалися тому, щоб «яка зла личина не знайшла волосся на шкоду

дитині», а також бажанню забезпечити ріст дитячого волосся і здоров'я дитини через магію подібності і контакту з предметами реального світу [13, с. 189].

Спалення зістриженого волосся, викидання його на воду, закопування під плодовим деревом були ще давнішими діями, їх пов'язували із культами вогню, води, дерев. У язичницькі часи зістрижене волосся приносили в жертву богам родючості – Роду і Рожаницям, які після прийняття християнства стали сімейними божествами. На це звернув увагу М. Сумцов, аналізуючи повідомлення старовинного «Цветника»: «с робят волосы стригут и бабы наши варят на собрание Рожаницам» [17, с. 86].

Детально обряд пострижин, який побутував у першій половині XIX ст., описав І. Сахаров. Він зазначив, що постриги здійснювали в одних родинах для кожного сина, а в інших – тільки для першого. Участь у пострижинах першого сина брали кум і кума, всіх інших синів постригали батько й мати після трьох років без усяких обрядів. Після пострижин кума і кум виводили свого хресника у двір, де батько чекав на них із конем. Батько, приймаючи дитину від кума, саджав дитину на коня. Кум водив коня по двору, а батько підтримував дитину. Біля ганку батько знімав дитину з коня і передавав його куму, кум віддавав його своїй кумі, а кума – матері. Після всіх цих дій батьки дитини дарували щось кумам, а потім куми – дитині: «кума дарила подпоясью и галицами» [14, с. 306]. Д. Зеленін додає, що навіть і без залучення коня до батьків дитини зверталися із привітанням: «Вспоить, вскормить да на коня посадить» [8, с. 332], що засвідчувало і поступове зростання дитини, перехід до наступних етапів життя, а також обов'язки батьків щодо догляду й виховання дітей.

В обряді пострижин, описаному І. Сахаровим, окрім дій, безпосередньо пов'язаних із волоссям, є ще два моменти, які мали давнє походження, – посадження на коня і підперізування. Про звичай підперізування, що існував у окремих районах, зазначають дослідники XX ст. І. Кремльова («Об эволюции некоторых архаических обычаев у русских», 1989) та А. Лебедева [9]. Його проводили, коли дитині минав рік або під час хрещення, а здійснювала хрещена матір. Дитину ставили до пічного стовпа і, підперезавши, промовляли: «Будь здоров и толстой, как столб печной» [13, с. 190]. Нагадаймо, що піч із давніх часів була одним із сакральних місць у житлі, що знову-таки засвідчує значущість обряду та давність його походження.

Ритуальне застосування пояса є звичаєм багатьох народів з глибокої давнини. Сакральне значення пояса, ймовірно, має тісний зв'язок із вірою в магічну силу кола, що замикає простір. Тому, вірогідно, пояс був магічним оберегом, який сприяв щастю й удачі тому, хто його носив. Давні вірування були такими міцними, що навіть у XIX ст. пояс визнавали оберегом, з яким пов'язано підперізування дитини під час хрещення. Так дитина отримувала талісман, з яким проходило все її життя. Віру народу в могутню силу поясу засвідчують рукописні книги

народної медицини, в яких пояс вважали оберегом: «А от всех колдунов и от всякой порчи носят на голом теле пояс вязаный. И при этом талисмане не может действовать никакое колдовство» [9, с. 230].

Водночас пояс мав не тільки значення оберегу. З ним пов'язували і життя власника, і його здоров'я, і його володіння надприродними силами. В архаїчних віруваннях східних слов'ян пояс був більше, ніж оберег. Чоловіку бути без поясу при народі, у суспільстві вважалось непристойним. За народним висловом, «распоясаться» означало втратити пристойну поведінку. Розперзати людину публічно означало зганьбити її. Так, А. Лебедева наводить історичний факт про те, як зняттям поясу під час бенкету був ображений онук Дмитра Донського князь Васильй Косий (середина XV ст.), що спричинило війну [там само, с. 229].

Обряди посадження на коня і підперізування, які поєднували із пострижинами, мали ініціаційний характер, тобто характер посвяти, які фіксували перехід дитини у статеву-вікову групу підлітків і, найімовірніше, у давні часи відбувалися в інші роки життя. Побічним підтвердженням цього може бути те, що у давніх слов'ян хлопчики і дівчатка приблизно до семирічного віку носили однакові довгі сорочки, що засвідчено етнографами ще й у XIX ст. [19].

До ініціаційних обрядів, які відомі в різних районах розселення східних слов'ян і в різних формах, належать також перше боронування для хлопчиків, після чого хлопчика називали бороноволок, для дівчаток – заплітання коси, яке здійснювалося вперше у три–п'ять років, перше прядіння у присутності родичів чи перше надівання спідниці. Такі обряди виходили за межі сім'ї, мали публічний характер [13, с. 190] і були пов'язані з поступовим залученням дитини до праці.

В умовах суворого життя діти рано ставали дорослими. Зрілість наступала рано, так, дівчаток могли пошлюбити у 12–14 років, хлопчиків – у 14–16 років. Дослідник давньоруського суспільства Б. Романов у праці «Люди и нравы древней Руси. Историко-бытовые очерки XI–XIII вв.» (1966) наголошує, що церква схвалювала шлюби після 15 років. Однак його дослідження давньоруських літописів засвідчує, що женили і до 11 років, заміж могли видавати й у 8 років [там само, с. 54]. «Повість минулих літ» під 1187 роком повідомляє, що Суздальський князь Всеволод віддав свою доньку Верхуслану заміж за Ростислава «і тужив за нею отець і мати, тому що вона була мила їм обом і молода, маючи вісім літ» [11, с. 345]. Літописні записи мають на увазі, звичайно, тільки княжі кола. Проте можна вважати, що це було нерідким явищем.

Отже, на підставі вивчення історико-педагогічних, етнографічних, мовознавчих праць у народній педагогіці східних слов'ян можна виокремити такі основні періоди у житті дитини: баяння – від народження до двох років; пестування – від двох до п'яти років; помічний (або початковий в оволодінні трудовими уміннями) – від п'яти до семи років;

отроцький – від 7 до 12–14 років. Неодружених молодих людей називали парубками. Відповідно до віку дитини обиралися методи і засоби виховання, що, зокрема, відображено в білоруській приказці: «До пяці год пястуй дзіця, як яечка, до сямі пасі, як овечку, тады выйдзе на чалавечка».

Література

1. *Антология педагогической мысли Древней Руси и Русского государства XIV–XVII вв.* / Сост. С. Д. Бабишин, Б. Н. Митюрков. – М.: Педагогика, 1985. – 363 с.
2. *Бабишин С. Д.* Школа та освіта Давньої Русі (IX – перша половина XIII ст.) / С. Д. Бабишин. – К.: Вища школа, 1973. – 88 с.
3. *Бернштам Т. А.* Молодежь в обрядовой жизни русской общины XIX – начала XX в. Половозрастной аспект традиционной культуры / Т. А. Бернштам. – Л.: Наука, 1988. – 278 с.
4. *Геннеп А., ван.* Обряды перехода. Систематическое изучение обрядов / Арнольд ван Геннеп / Пер. с франц. – М.: Изд. фирма «Восточная литература» РАН, 1999. – 198 с.
5. *Грушевський М.* Історія української літератури: в 6 т., 9 кн. / М. Грушевський. – Т. 1. – К.: Либідь, 1993. – 392 с.
6. *Каминский Ф.* К материалам, сообщенным г. Савичем о «семилетних богатырях» / Ф. Каминский // Киевская старина. – 1889. – Т. 25. – №5/6. – С. 632–633.
7. *Кон И. С.* Ребёнок и общество: (Историко-педагогическая перспектива) / И. С. Кон. – М.: Главная редакция восточной литературы «Наука», 1988. – 270 с.
8. *Зеленин Д. К.* Восточнославянская этнография / Д. К. Зеленин [Пер. с нем. К. Д. Цивинной]. – М.: Наука, 1991. – 511 с.
9. *Лебедева А. А.* Значение пояса и полотенца в русских семейно-бытовых обычаях и обрядах XIX–XX вв. / А. А. Лебедева // Русские: семейный и общественный быт. – М.: Наука, 1989. – С. 229–248.
10. *Липец Р. С.* Эпос и Древняя Русь / Р. С. Липец. – М.: Наука, 1969. – 302 с.
11. *Літопис Руський.* За Іпатським списком / Пер. з давньоруськ. Л. Є. Махновця; Відп. ред. О. В. Мишанич. – К.: Дніпро, 1989. – 591 с.
12. *Нидерле Л.* Славянские древности / Л. Нидерле. – М.: Изд-во иностранной литературы, 1956. – 450 с.
13. *Радул О. С.* Виховання дітей в процесі життєдіяльності давніх східних слов'ян (VI–XIII ст.) / О. С. Радул. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2013. – 448 с.
14. *Сказания русского народа, собранные И. П. Сахаровым:* Сборник. [Вступит. статья, подгот. текста В. Аникина]. – М.: Худож. литература, 1989. – (Серия: Забытая книга). – Печ. по изданию: Спб., издание А. С. Суворина, 1885).
15. *Словарь древнерусского языка XI–XIV вв.:* в 10 т. /АН СССР. Ин-т рус. яз. Гл. ред. Р. И. Аванесов. – Т. III. – М.: Русский язык, 1990. – 511 с.
16. *Срезневский И. И.* Словарь древнерусского языка: в 3 т. / И. И. Срезневский. – Репринт. изд. – М.: Книга, 1989.
17. *Сумцов Н. Ф.* О славянских народных воззрениях на новорожденного ребенка / Н. Ф. Сумцов // Журнал Министерства народного просвещения. – СПб. – 1889. – Ч. ССХII. – С. 68–94.
18. *Сявакко Є. І.* Українська етнопедагогіка: Навчально-методичний посібник / Є. І. Сявакко. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2002. – 159 с.

19. Шейн П. В. Материалы для изучения быта и языка русского населения северо-западного края / П. В. Шейн. – Т. III (Белорусский сборник). – СПб.: Тип. Императорской Академии Наук, 1902. – 538 с.
20. Чернышев Н. Н. К вопросу о «парубоцтве» как особой общественной группе / Н. Н. Чернышев // Киевская Старина. – 1887. – Т. 19. – №11. – С. 491–505.

Анонси

Ольга РАДУЛ

Народна педагогіка східних слов'ян про вікові періоди життя дитини

У статті на підставі історико-педагогічних, етнографічних, мовознавчих праць проаналізовано народно-педагогічні уявлення східних слов'ян про вікові періоди життя дитини. Виокремлено періоди баяння, пестування, помічний (або початковий в оволодінні трудовими вміннями), отроческий. З'ясовано походження назв вікових періодів. Проаналізовано обряди переходу від одного етапу життя до іншого.

Ключові слова: народна педагогіка, східні слов'яни, дитина, вікові періоди життя, обряди переходу.

Ольга РАДУЛ

Народная педагогика восточных славян о возрастных периодах жизни ребёнка

В статье на основе историко-педагогических, этнографических, языковедческих работ проанализированы народнопедагогические представления восточных славян о возрастных периодах жизни ребёнка. Выделены периоды баяния, пестования, период ребенка-помощника (начальный в овладении трудовыми умениями), отроческий. Выяснено происхождение названий возрастных периодов. Проанализированы обряды перехода от одного этапа жизни к другому.

Ключевые слова: народная педагогика, восточные славяне, ребёнок, возрастные периоды жизни, обряды перехода.

Olga RADUL

Eastern slavs folk pedagogy about children age groups

The article provides the analysis of the Eastern Slavs folk pedagogy conception of children age groups made on the basis of historic pedagogical, ethnographic and linguistic researches. There are distinguished the main periods in the life of a child namely lulling, cherishing, helper period (the initial stage in mastering basic working skills) and adolescent. There is ascertained the origin of the children age groups names. The ceremonies related to the transition from one age group to the other are analyzed and described.

Keywords: folk pedagogy, the Eastern Slavs, child, age groups, transition ceremonies.

Кафедра педагогіки дошкільної та початкової освіти у підготовці компетентного фахівця

Кафедру педагогіки дошкільної та початкової освіти Кіровоградського державного педагогічного університету створено 1959 року. З початку функціонування вона відіграла провідну роль у становленні системи підготовки вчительських кадрів для початкової школи в області та регіоні. У різні часи кафедра об'єднувала викладачів педагогіки, психології, фахових методик, математики, мов, мистецьких дисциплін та ін. На сьогодні працівники кафедри викладають педагогічні дисципліни, що відповідають навчальним планам підготовки фахівців зі спеціальностей «Дошкільна освіта» й «Початкова освіта» за трьома освітніми рівнями («бакалавр», «спеціаліст», «магістр»).

Становленню професіоналізму майбутніх фахівців сприяє їх діяльність у наукових гуртках та студентській науковій лабораторії «Ключові компетентності початкової освіти», що функціонують при кафедрі. Студенти – майбутні фахівці в галузі дошкільної та початкової освіти – беруть участь у науково-практичних конференціях різних рівнів, зокрема й у Всеукраїнській науково-практичній конференції для студентів та молодих науковців «Вивчення і впровадження в навчально-виховний процес середньої та вищої школи педагогічних ідей Василя Сухомлинського», яку щороку традиційно у вересні організовує кафедра. Виступи студентів на конференціях виявляють досить широке коло педагогічних проблем, що знайшло

відображення і в їхніх публікаціях. Лише за останній рік під керівництвом викладачів кафедри вони підготували до друку 48 статей.

У різні роки кафедру очолювали І. І. Пенський, С. Г. Мельничук, В. Л. Омеляненко, Ф. С. Кисельов, Ю. З. Круть, І. К. Воєводський, Т. Я. Довга, Т. Й. Мельничук, Т. В. Гришина, О. М. Ткаченко, які піклувалися про підвищення наукового рівня викладачів кафедри. За останні 25 років захищено три докторські та 11 кандидатських дисертацій.

Основні результати наукових досліджень викладачів кафедри за останні п'ятнадцять років представлені у наукових працях, кількість яких становить 693 публікації загальним обсягом понад 1035 д.а. Серед них – 14 монографій, 52 навчальних посібники, понад 400 статей у провідних фахових виданнях, зокрема й зарубіжних та внесених до міжнародних наукометричних баз. Викладачі кафедри є авторами відомих в Україні колективних монографій, мають одноосібні праці.

Викладачі кафедри здійснили дослідження, результатом яких є колективні праці, зокрема хрестоматія «Історія соціального виховання (з давніх часів до середини ХХ століття)» (2010), «Короткий термінологічний словник з педагогіки» (2011), «Нариси з історії педагогічної думки (перша третина ХХ століття)». На кафедрі функціонують дві наукові школи, які очолюють доктори педагогічних наук С. Г. Мельничук та О. С. Радул.